

تحلیل محیطی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بر پایه دریافتی از بیانات مقام معظم رهبری

دکتر مصطفی هادوی نژاد*، زینب بختیاری**، فرحناز آهنگ***

تاریخ دریافت: ۹۷/۰۷/۰۴

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۵/۱۵

چکیده

انقلاب اسلامی ایران جوهره‌ای فرهنگی دارد و از این رو، برنامه‌ریزی راهبردی فرهنگی در آن حیاتی است. برنامه‌ریزی راهبردی فرهنگی مستلزم تحلیل محیطی سامانه فرهنگی است. پژوهش حاضر با تکیه بر بیانات رهبر انقلاب کوشیده است تا با استفاده از راهبرد پژوهشی تحلیل محتوا، نقاط قوت، نقاط ضعف، فرصت‌ها، تهدیدها و وضعیت مطلوب این سامانه را شناسایی کند. یافته‌های پژوهش به شناسایی ۶ قوت (وجود نیروی کارآمد مؤمن ارزشی اصیل، ایمان ملی، توانایی‌های ذاتی و استعداد‌های درونی، دل دادن ملت به مجاهدت و ایثارگری، همبستگی و همدلی ملی و وجود مراجع تقلید آگاه)، ۲ ضعف (ضعف امکانات فرهنگی و بدعملی بخش‌های فرهنگی)، ۲ فرصت (ضعف دشمن خارجی در مقابله با نیروی ملی و سلاح تبلیغات)، ۱۶ تهدید (القای توهم دشمنی، امکانات فراوان دشمن، سوءاستفاده از مسائل عام و موسمی، انتساب همه ضعف‌ها به نظام اسلامی، ایجاد دل‌سردی نسبت به آرمان‌های انقلاب، حمله به تفکر شیعی انقلابی و میانی حکومت اسلامی، مرعوب‌سازی مردم در برابر غرب، استحاله فرهنگی، شایعه‌پراکنی علیه انقلاب اسلامی، سنگ‌اندازی در حل مشکلات مردم، فسادانگیزی، استعمار فرانو برای ایمان‌زدایی، تمسخر مظاهر فرهنگ شیعی، تحقیر جریان فرهنگی شیعی انقلابی و ارتجاع به غرب)، وضعیت مطلوب و منطقه راهبردی فرهنگی انجامید.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، برنامه‌ریزی راهبردی، تحلیل محتوا، تحلیل محیطی، امام‌خامنه‌ای.

* . دانشیار گروه مدیریت دولتی. دانشکده علوم اداری و اقتصاد ولی عصر (عج). رفسنجان. ایران

hadavi@vru.ac.ir

** . نویسنده مسئول: کارشناس ارشد مدیریت دولتی. دانشکده علوم اداری و اقتصاد ولی عصر (عج). رفسنجان. ایران

Z.bakhtiari1388@yahoo.com

*** . دانشجوی دکتری مدیریت دولتی. دانشکده علوم اداری و اقتصاد سیستان و بلوچستان. زاهدان. ایران

Ahang1989@yahoo.com

مقدمه

فرهنگ^۱ مهم‌ترین عامل توسعه و برآیند دستاوردهای مادی و معنوی هر جامعه‌ای است (اسکندرپور، ۱۳۹۶: ۳۷۲؛ محمدزاده، ۱۳۹۶: ۵۶). این عامل شامل مفاهیمی بنیادی است که حیات و مماتش در گرو حضور یا غیاب آن مفاهیم است (زرگر و نفر، ۱۳۹۴: ۱۲۸). فرهنگ اسلامی نیز به عنوان یکی از مصادیق فرهنگ، دارای مفاهیمی بنیادی شامل مجموعه‌ای از اعتقادات، اصول، ارزش‌ها و قوانین است که از وحی سرچشمه گرفته‌اند و داعی رشد اجتماع بشری و نیل آن را به کمال دارند (بوستانی و شاکری ۱۳۹۶: ۶۳). غایت اسلام، سعادت بشر از رهگذر عبودیت است و این معنا در فرهنگ اسلامی تجلی می‌یابد (افتخاری و باباخانی، ۱۳۹۵: ۵۹).

در چند دهه اخیر، مسائل مربوط به فرهنگ، بیش از پیش مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته است و پرداختن به آن عمده‌ترین زمینه برای درک بهتر چالش‌های جهانی تلقی می‌شود. اولین توجه عمیق و تخصصی به این موضوع در دهه ۱۹۶۰ میلادی با هدایت یونسکو رخ داد و از آن پس دولت‌ها، فصل جدیدی را به آن اختصاص دادند (اشنایدر، ۱۳۷۹: ۴)؛ تا آنجا که بنا به ادعایی، در روزگار ما کسی پیروز است که بتواند با راهبردهای مناسب، فرهنگ مورد نظر خود را در گستره بیشتری از جهان حاکم کند. در همین راستا، جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از بزرگ‌ترین آزمایشگاه‌های روابط و مناسبات اجتماعی و از گلوگاه‌های حساس تاریخی و فرهنگی در اوضاع کنونی جهان توانسته به موقعیتی کانونی از حیث رقابتی با دیگر فرهنگ‌ها، دست یابد. شایان توجه است که چون عناصر فرهنگی انقلاب اسلامی ایران روشن‌گر ماهیت و مقوم اصلی آن بوده است، اطلاق انقلاب فرهنگی به آن از اهمیت و مکانت فرهنگ در این انقلاب حکایت دارد (میرفخرایی و بشیر، ۱۳۹۶: ۱۳۷). لازمه مدیریت اثربخش فرهنگ در این نظام، برنامه‌ریزی راهبردی در عرصه فرهنگ است. از این رو، پژوهش حاضر کوشیده است تا در سپهر اندیشه رهبر انقلاب، تحلیلی محیطی از سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به دست دهد تا ابزاری برای تدوین راهبردهای فرهنگی آتی توسط برنامه‌ریزان فرهنگی فراهم آورد.

بیان مسئله

برنامه‌ریزی راهبردی پرکاربردترین ابزار مدیریتی در دنیاست (حاجی‌ملا میرزایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۷) و مقصود از آن داشتن برنامه روشن و مشخص برای نیل به وضع مطلوب است. با این تعریف، حصول کامیابی بدون راهبرد روشن میسر نخواهد بود. امروزه کشورهای دنیا برنامه‌های بلندمدتی را برای توسعه خود تدوین می‌کنند تا مشخص نمایند قرار است به چه جایگاهی برسند و برای رسیدن به آن باید چه راهبردهایی را اتخاذ کنند (فاضلی، ۱۳۹۰: ۲۵۵). حوزه فرهنگ از جمله عرصه‌هایی است که برنامه‌ریزی راهبردی برای آن دشوار و از اهمیت خاصی برخوردار است (رضایی و فردرو، ۱۳۸۸: ۱۱۰). در این میان، با توجه به شرایط منحصر به فرد جمهوری اسلامی ایران که در آن انقلابی با جوهره‌ای فرهنگی رخ داده است، این اهمیت افزون می‌شود. نظر به اینکه برنامه‌ریزی راهبردی مرهون برداشتن گام‌هایی از جمله تجزیه و تحلیل محیطی^۱ است (دیوید، ۱۳۸۲: ۳۶-۳۵)، برنامه‌ریزی راهبردی برای فرهنگ در جمهوری اسلامی ایران مستلزم واکاوی مختصات و وضعیت محیطی آن است. مقصود از تجزیه و تحلیل محیط فرهنگی، شناخت قوت‌ها و ضعف‌ها^۲ در محیط درونی و نیز فرصت‌ها و تهدیدها^۳ ناشی از محیط بیرونی فرهنگ است. این تجزیه و تحلیل بر این منطبق استوار است که راهبرد اثربخش، قوت‌ها و فرصت‌ها را پیشینه و ضعف‌ها و تهدیدها را کمینه می‌کند و به حرکت به سمت وضع مطلوب منجر می‌شود. رهبر انقلاب با دغدغه‌ای که نسبت به موضوع فرهنگ دارند، بر ضرورت کاوش وضعیت فرهنگ تأکید نموده‌اند؛ از جمله در بیاناتی مورخ ۱۳۸۰/۹/۶ فرمودند: «ما مسئولیت داریم این فرهنگ را بشناسیم؛ اگر ناصواب است آن را تصحیح کنیم؛ اگر ضعیف است آن را تقویت کنیم». نظر به اینکه ایشان خود در قالب سخنرانی‌های مختلف به نقاط قوت و ضعف و نیز فرصت‌ها و تهدیدهای معطوف به فرهنگ اشاراتی داشته‌اند، پژوهش حاضر بر آن بوده است تا در قالب دریافتی از این بیانات، به شناسایی و نیز ارزیابی وضعیت آنها مطابق نظر جمعی از خبرگان عرصه فرهنگ بپردازد.

1. Environmental Analysis
2. Strengths & Weaknesses
3. Opportunities & Threats

اهمیت و ضرورت پژوهش

رهبر انقلاب به دفعات، نگرانی و دغدغه خود را درباره موضوع فرهنگ و لزوم مدیریت مناسب آن ابراز کرده‌اند. به عنوان مثال، در بیانات مورخ ۱۳۷۹/۱۱/۲۷ فرمودند: «از زمان حیات مبارک امام هم من همیشه نگران مسائل فرهنگی بوده‌ام؛ بنابراین لازم است نگرانی باشد؛ اما علاج نگرانی مبارزه است؛ مبارزه در خور و شایسته؛ ورود در میدان، فکر کردن؛ این میدان میدانی است که بیش از همه میدان‌ها فکر در آن اهمیت دارد؛ مطالعه کردن، کار خیره‌وار انجام دادن». بر این پایه، ایشان قائل به مدیریت فرهنگ به اتکای شناخت اهل خبره هستند. مدیریت فرهنگ، ابداعی نو برای مواجهه با محیط پیچیده پیش روی نظام فرهنگی کنونی است. آنچه بر اهمیت مدیریت فرهنگ می‌افزاید، برخورداری از پیشینی است که چگونگی اقدام فرهنگی، بهبود عملکرد نظام فرهنگی و ارتقای کارایی و بازده آن و نیز استفاده بهینه از امکانات محدود را برای نیل به اهداف بلندمدت بداند (خاشعی، ۱۳۹۰: ۱۵۸).

یکی از ارکان مدیریت فرهنگ، «برنامه‌ریزی فرهنگی» است که طبق تعریف عبارت است از کوشش آگاهانه، سنجیده و سازمان‌یافته‌ای برای ایجاد تغییر در وضع موجود و دستیابی به اهداف مطلوب در حوزه‌های مختلف فرهنگی (اکبری و رامش‌گر، ۱۳۸۱: ۱۴). به عبارت دیگر، برنامه‌ریزی فرهنگی طراحی مجموعه‌ای از رفتارها، کنش‌ها و واکنش‌ها، اقدامات و تدابیر برای مسائل فرهنگی بر اساس آینده‌ای محتمل یا متصور است (رضایی و فردرو، ۱۳۸۸: ۷۹). از آنجا که برنامه‌ریزی فرهنگی راهبردی در گرو شناسایی محیط درونی و بیرونی فرهنگ است، شایسته است در مقیاس ملی، مبتنی بر نظر آگاهان و خبرگان فرهنگی، تحلیل محیطی سامانه فرهنگی کشور به عنوان یک پیش‌بایست در مدیریت فرهنگ ملی انجام شود. در این راستا، پژوهش حاضر داده محتوایی اصلی خود را از بیانات رهبری آگاه جمهوری اسلامی ایران دریافت می‌کند که این بررسی می‌تواند مقدمه و پیش‌زمینه‌ای برای تدوین راهبردهای فرهنگی باشد.

مفهوم‌شناسی

الف) فرهنگ: مفهوم فرهنگ همیشه از رایج‌ترین و در عین حال پیچیده‌ترین مفاهیم مورد استفاده در علوم اجتماعی و انسانی است که گستره وسیع آن از یک سو و ابعاد ذهنی آن از سوی

دیگر ویژگی‌های خاصی به آن داده است. گستردگی معنای فرهنگ آن‌چنان است که صاحبان نظر، دو‌یست تا سیصد تعریف برای فرهنگ نوشته‌اند و حتی کتاب‌های مستقلاً در تعریف و وصف آن نگارش شده است. ادوارد تیلور^۱ اولین کسی بود که تعریفی مشخص از فرهنگ ارائه داد. در نظر او «فرهنگ کل پیچیده‌ای است که دانش، هنر، اخلاق، قانون، رسم و هر نوع قابلیت‌هایی را که انسان از جامعه کسب می‌کند دربرمی‌گیرد» (جهان‌بخش گنجه، ۱۳۹۶: ۱۱۱).

در زبان فارسی، فرهنگ از حیث واژگانی مرکب از دو واژه «فر» و «هنگ» است. «فر» در صورت پیشوندی به معنای جلو، بالا، به سوی و پیشین و به عنوان اسم نیز در معنای شکوه، درخشندگی و بزرگی استفاده شده است. «هنگ» نیز از ریشه اوستیایی تنگ به معنای کشیدن، زور، قدرت و غیره گرفته شده است. بر این اساس از نظر لغوی می‌توان واژه فرهنگ را کشیدن به سوی بالا و بیرون کشیدن معنا کرد که سیر کمالی و رستن و رستاندن از جهل و تاریکی را می‌رساند (شاطری‌پور و نجفی ابرندآبادی، ۱۳۹۱: ۱۲۴). از نظر اصطلاحی فرهنگ مجموعه‌ای مرکب از هنجارها، الگوها و رفتارهای ارتكابی از سوی انسان به عنوان عضوی از اعضای جامعه و مجموعه‌ای از عناصر ذهنی و عینی است که در سازمان‌های اجتماعی جریان دارد و از نسلی به نسل دیگر انتقال پیدا می‌کند (مرصوصی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۳۰).

ب) فرهنگ اسلامی: مقصود از فرهنگ اسلامی، مجموعه‌ای از اعتقادات و اصول اسلامی، آداب و رسوم، اخلاق، ارزش‌ها و قوانینی است که از وحی سرچشمه گرفته‌اند (رضایی و سبزی‌کار، ۱۳۹۱: ۱۸۳). فرهنگ هر یک از افراد و جوامعی که دین رسمی آنها اسلام است، در صورتی اسلامی قلمداد می‌شود که بر تمامی روابط چهارگانه ایشان با خدا، خود، طبیعت و جامعه حاکم باشد (عسکری وزیری و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۰۴). فرهنگ اسلامی جامع همه کمالات لازم جامعه بشری است. فرهنگی را که اسلام بنا نهاد، حیات هدف‌داری است که ابعاد زیبایی‌جویی، علم‌گرایی، منطق‌طلبی و آرمان‌خواهی انسان را به شدت به فعالیت می‌رساند و همه عناصر فرهنگی را متشکل می‌سازد (جعفری، ۱۳۷۸: ۶). اصول و جهان‌بینی فرهنگ اسلامی شامل آفریدگار جهان، جامعه، جهان، انسان، خانواده، کار و سیاست و منابع تعالیم آن نیز قرآن، سنت و حدیث هستند (عیوضی، ۱۳۸۶: ۳). اهم شاخص‌های فرهنگ اسلامی عبارتند از توحیدمحوری به جای

1. Edward Taylor

شرک و کفر؛ عزت‌مداری و حکومت مرکزی به جای نظام قبیله‌ای؛ آزادی، امنیت، عدالت، کرامت انسانی به جای حقارت، بردگی و انحطاط اخلاقی؛ دانش افزایی، جهل‌زدایی و خردورزی به جای جهل و حماقت، عدالت‌محوری و فقرزدایی به جای رباخواری و نظام طبقاتی؛ رعایت اصل محبت‌ورزی و حقوق خانوادگی به جای ظلم؛ رشد و تعالی هنری به جای افول و انحراف هنری؛ و تغییر سبک زندگی با محوریت توحید و کرامت انسانی (هاشمی علی‌آبادی، ۱۳۹۵: ۶۲).

ج) تحلیل محیطی: تحلیل محیطی را می‌توان چکیده‌ای از عناصر مختلف طرح‌شده در تجزیه و تحلیل راهبردی دانست. در تجزیه و تحلیل محیطی محیط خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها) و وضعیت منابع داخلی (نقاط قوت و ضعف) بررسی و در قالب عناوین اصلی خلاصه می‌شوند. فرصت ظرفیت نهفته‌ای است که بهره‌گیری از آن در جهت رشد مثبت سیستم مؤثر خواهد بود؛ به عبارت دیگر منفعت بالقوه‌ای است که هنوز بالفعل نشده است. تهدید چالش حاصل از روند نامطلوب یا هر وضعیت بیرونی است که به صورت نامساعد در موقعیت سیستم تأثیرگذار است. عاملی قوت تلقی می‌شوند که مزیت رقابتی متمایزی را ایجاد کنند. نقاط ضعف نیز مجموعه محدودیت‌ها و تنگناهای داخلی سیستم هستند که موجب تأثیر منفی در وصول به اهداف و یا عدم تحقق آنها می‌شوند و امکان استفاده از فرصت‌ها را کاهش می‌دهند (آهنگ، ۱۳۹۴: ۱۶).

از تقابل اجزای این دو محیط با یکدیگر چهار دسته راهبرد (SO, WO, ST, WT) تدوین می‌شوند (جدول ۱). برای بررسی وضع موجود محیط بیرونی و درونی به ترتیب از دو ابزار ماتریس ارزیابی عوامل خارجی^۱ (EFE) و ماتریس ارزیابی عوامل داخلی^۲ (IFE) استفاده می‌شود. برای تهیه این دو ماتریس عمدتاً به قضاوت‌های شهودی و نظرات دست‌اندرکاران و آگاهان تکیه می‌شود. برای تکمیل هر یک از این دو ماتریس، با توجه به میزان اهمیت و حساسیت هر گزینه (فرصت، تهدید، نقطه قوت یا نقطه ضعف)، در یک ستون با مقایسه این گزینه‌ها با یکدیگر ضریب اهمیتی بین ۰ تا ۱ به آن گزینه تعلق می‌گیرد؛ بدین ترتیب که ضریب اهمیت هر یک از گزینه‌ها ابتدا از ۱ تا ۵ در نظر گرفته و سپس نرمال‌سازی می‌شود تا مجموع آنها برای گزینه‌ها برابر

1. External Factor Evaluation
2. Internal Factor Evaluation

با ۱ شود. در ستون دیگر با توجه به عالی یا معمولی بودن قوت‌ها یا فرصت‌ها به ترتیب رتبه ۴ یا ۳ و با توجه به جدی یا معمولی بودن ضعف‌ها یا تهدیدها به ترتیب رتبه ۱ یا ۲ اختصاص داده می‌شود. چنانچه جمع کل امتیازهایی در این ماتریس بیش از ۲/۵ باشد، بدین معنی است که قوت‌ها یا فرصت‌های پیش رو بر ضعف‌ها یا تهدیدهای آن غلبه خواهند داشت و اگر این امتیاز کمتر از ۲/۵ باشد نشان‌دهنده غلبه ضعف‌ها بر قوت‌ها یا فرصت‌ها بر تهدیدها خواهد بود. برآیند این دو ماتریس همزمان در قالب ماتریس داخلی و خارجی^۱ (IE) قابل ارائه است. در این ماتریس، نمره حاصل از ارزیابی عوامل داخلی در محور افقی و نمره حاصل از ارزیابی عوامل خارجی در محور عمودی نوشته می‌شود. در ماتریس چهارخانه‌ای این نمرات در یک طیف دو بخشی قوی (۲/۵ تا ۴) و ضعیف (۱ تا ۲/۵) طبقه‌بندی می‌شوند (دیوید، ۱۳۸۲: ۳۸۱-۲۱۲).

جدول ۱. ماتریس تحلیل محیطی (SWOT)

فهرست قوت‌ها (S)	فهرست ضعف‌ها (W)	
ناحیه ۱: تهاجمی	ناحیه ۳: محافظه کارانه	فهرست فرصت‌ها (O)
ناحیه ۲: رقابتی	ناحیه ۴: تدافعی	فهرست تهدیدها (T)

د) سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی: سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران دارای ورودی، فرآیند و خروجی است. آنچه وجه تمایز این سامانه از سامانه‌های رقیب محسوب می‌شود، فرآیند و خروجی آن است. با این توضیح که فرآیند این سامانه فرهنگی می‌بایست بر پایه اصول سیاست فرهنگی جمهوری اسلامی ایران عمل کند؛ این اصول عبارتند از رشد و تعالی فرهنگ اسلامی انسانی و بسط پیام انقلاب اسلامی در جامعه و جهان؛ استقلال فرهنگی و زوال مظاهر منحط و مبانی نادرست فرهنگ‌های بیگانه و پیراسته شدن جامعه از آداب و رسوم منحرف و خرافات؛ به کمال رسیدن قوای خلاق و شایسته وجود آدمی در همه شئون و به فعلیت در آمدن استعداد خدادادی و استحصال دفائن عقول و ذخایر وجودی انسان؛ آراسته شدن به فضائل اخلاقی و صفات خدایی در مسیر وصول به مقام انسان متعالی؛ تحقق کامل انقلاب فرهنگی در جهت استقرار

1. Internal-External

ارزش‌های مورد نظر اسلام و انقلاب اسلامی در زندگی جمعی و یا فردی و نگاهبانی از آنها و استمرار حرکت فرهنگی برای میل به جامعه مطلوب؛ درک مقتضیات و تحولات زمان و نقد و تنقیح دستاوردهای جوامع بشری و استفاده از نتایج قابل انطباق با اصول و ارزش‌های اسلامی (شریفی و فاضلی، ۱۳۹۱). همچنین، تجلی خروجی این سامانه باید در «هویت فرهنگی» آن بازنمایی شود. توضیح آن که هویت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران دو لایه اسلامی و ایرانی دارد؛ لایه اسلامی شامل عناصر معنویت و توحید؛ اسلام، تشیع و معارف قرآنی؛ هم‌گرایی فرهنگی؛ دفع ظلم و ظلم‌ستیزی؛ ولایت‌مداری؛ اخلاق، آداب و سنت‌های حسنه؛ علاقه و عمل به سیره پیامبر و خاندان وحی؛ عدالت‌طلبی بی‌پایان؛ مهدویت و انتظار و رسالت تاریخی ایرانیان است. لایه ایرانی نیز عناصر میراث فرهنگی، هنری و آیین‌ها؛ معماری ایرانی؛ علم، عالمان و علم‌دوستی؛ تاریخ ایران؛ دفاع از سرزمین؛ حافظه و خاطره جمعی؛ تمدن ایرانی؛ زیان و خط‌پارسی؛ سرزمین ایران؛ اقوام و گروه‌های ایرانی با خرده‌فرهنگ‌های زیبا را شامل می‌شود (کریمی مله و همکاران، ۱۳۹۷).

پیشینه پژوهش

در زمینه برنامه‌ریزی فرهنگی در کشور پژوهش‌های متعددی صورت پذیرفته است که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

الف) مقتدایی و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «سیاست‌گذاری فرهنگی و مدیریت شکاف نسلی در ایران» نشان داده‌اند که نحوه تعامل سه نهاد دین، دولت و خانواده تأثیر به‌سزایی در کاهش یا افزایش شکاف نسلی دارد. همچنین گسترش شهرنشینی و افزایش جمعیت و انقلاب اطلاعات و ارتباطات، نسل جدید را با دنیای جدید مواجه کرده است و ارزش‌ها، هنجارها و فرهنگ او را دچار تحول می‌نماید. وجود شکاف نسلی در ایران منجر به ضرورت توجه و سیاست‌گذاری در این زمینه شده است.

ب) منیری و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «ارائه استراتژی مناسب دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» نشان داده‌اند که دیپلماسی فرهنگی ایران از نظر عوامل خارجی از فرصت بیشتری برخوردار است و نمره نهایی ماتریس ارزیابی عوامل داخلی بیان‌گر آن است که سازمان از نظر عوامل درونی دارای ضعف است. بنابراین، نهاد دیپلماسی فرهنگی ایران از نظر

عوامل داخلی از حد متوسط پایین تر است. در نتیجه استراتژی محافظه کارانه برای دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران انتخاب شد.

ج) افتخاری و باباخانی (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «شاخص های سیاست گذاری فرهنگی از دیدگاه امام خمینی» بیان داشته اند که اصول سیاست گذاری در اندیشه امام را می توان ذیل چهار شاخص کلی دسته بندی کرد: شاخص ماهیتی انقلاب اسلامی، شاخص هویتی، شاخص نگرشی و شاخص حق محوری انقلاب اسلامی.

د) ابطحی (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «الزامات اجتماعی سیاست گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» بیان داشته است که سیاست گذاری فرهنگی باید معطوف به نهادینه شدن توافق میان نسل ها و غیرفعال کردن و جلوگیری از مترکم شدن شکاف های اجتماعی باشد. در چنین وضعیتی جامعه برای هویت یابی و درک موقعیت خود با شبکه ای از راه حل های اساسی و درازمدت مواجه خواهد شد و به برقراری تعادل میان فرهنگ خودی و فرهنگ جهانی خواهد پرداخت. هرگونه غفلت از این مهم، چندپارگی ها و گسست ها را به صورت قطب های آشتی ناپذیر تبدیل و مانع تکوین چارچوب های لازم برای مشارکت و رقابت خواهد شد.

ه) ادیب (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «جهانی شدن، فرصت ها و تهدیدهای فراروی ایران اسلامی با تأکید بر راهبرد فرهنگی» بیان داشته است که فرهنگ ملی ایران و ارزش های دینی اسلام، قابلیت و ظرفیت صحیح مواجهه با این پدیده و عرضه میانی و ساختار متناسب جهانی شدن را دارد. فرهنگ ایرانی-اسلامی این قابلیت را دارد که با پیام های اخلاقی و عرفانی، چون خدمت به مردم، دوستی خلق خدا، صفا، صمیمیت، برادری، برابری و مدارا در عرصه جهانی حضوری فعال و تأثیرگذار داشته باشد.

با تأمل در محتوای منابع بالا مشخص می شود که موضوع مؤلفه های فرهنگی اگر چه مورد توجه بوده، اما از دیدگاه مقام معظم رهبری به این موضوع کمتر پرداخته شده است. بنابراین مقاله حاضر در نظر دارد به تحلیل محتوای بیانات رهبر معظم انقلاب درباره تحلیل محیطی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی بپردازد.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش در دو مرحله انجام شد؛ در مرحله نخست، با مراجعه به کتاب «فرهنگ در بیانات مقام معظم رهبری» و نیز تارنمای khamenei.ir آنچه در زمره نقاط قوت یا ضعف و فرصت‌ها یا تهدیدهای و وضعیت مطلوب معطوف به فرهنگ جمهوری اسلامی در بیان رهبر انقلاب شمرده می‌شدند، شناسایی و در چارچوب راهبرد پژوهشی تحلیل محتوا با استفاده از نرم‌افزار Maxqda10 بررسی شدند. برای این کار، ابزار مورد استفاده در گردآوری داده‌ها کدگذاری بود. برای اطمینان از صحت اطلاعات ثبت‌شده، از دو کدگذار استفاده شد و آموزش‌های لازم برای کدگذاری پس از تهیه دستورالعمل و راهنمای کدگذاری به کدگذاران داده شد. در این راستا، تلاش شد که هیچ داده‌ای به‌طور سهوی وارد مقوله‌بندی نشود. در زیر به اقدامات انجام شده در تحلیل محتوا اشاره شده است:

الف) متراکم‌سازی: فرایندی که متن کوتاه می‌شود در حالی که هسته اصلی آن حفظ می‌گردد.

ب) کدگذاری: یک کد را می‌توان به عنوان یک برجسب در نظر گرفت.

ج) دسته‌بندی: این مرحله شامل دسته‌بندی کدهای مرتبط با هم است. زمانی که دسته‌ها بزرگ باشد این دسته‌ها خود می‌تواند به زیردسته‌هایی تقسیم شوند. یک دسته به سؤالاتی درباره چه کسی، چه زمان، یا چه جایی پاسخ می‌دهند. به عبارتی محتوای دسته‌ها، محتوایی آشکار است. د) مقوله‌بندی: یک مقوله را می‌توان به عنوان بیان یک معنی اساسی (محتوای پنهان) در دو یا چند دسته یافت. مقوله‌ها به معانی پنهان توجه دارند.

در مرحله دوم، برای تخمین وضعیت فرهنگی کشور مطابق با تحلیل محیطی انجام شده، با استفاده از روش نمونه‌گیری قضاوتی، نمونه‌ای متشکل از سه گروه دانشگاهیان (اساتید و دانشجویان دکتری در رشته خط‌مشی‌گذاری)، فعالان فرهنگی و حوزیان انتخاب شدند. با استفاده از ابزار پرسش‌نامه، مفاهیم استخراج شده از مرحله نخست توسط اعضای نمونه مزبور امتیازدهی شدند.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای بیانات رهبر معظم انقلاب درباره تحلیل محیطی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی به شرح تهدیدها، فرصت‌ها، ضعف‌ها و قوت‌های زیر است:

جدول ۲. مقوله اصلی تهدید

مقوله	مفاهیم	نمونه بیانات رهبر معظم انقلاب
تهدید	امکانات فراوان دشمن	بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه‌های استان یزد ۱۳۸۶/۱۰/۱۳
	سوءاستفاده از مسائل عام و موسمی	بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۷۹/۱۱/۲۷
	انتساب همه ضعف‌ها به نظام اسلامی	بیانات در دیدار اعضای ستادهای نماز جمعه ۱۳۸۱/۵/۵
	ایجاد دل‌سردی نسبت به آرمان‌های انقلاب	بیانات دیدار ائمه جماعات و روحانیون ۱۳۷۱/۱۱/۲۵
	حمله به تفکر شیعی انقلابی	بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۷۹/۱۱/۲۷
	مرعوب‌سازی مردم در برابر غرب	بیانات در دیدار دانشجویان و دانش‌آموزان آبان ۱۳۸۱/۸/۱۳
	استحاله فرهنگی	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران ۱۳۸۲/۸/۲۳
	شایعه‌پراکنی علیه انقلاب اسلامی	بیانات در اجتماع بزرگ مردم خرم‌آباد ۱۳۷۰/۵/۳۰
	سنگ‌اندازی در حل مشکلات مردم	بیانات در دیدار اعضای ستادهای نماز جمعه ۱۳۸۱/۵/۵
	فسادانگیزی	بیانات در اجتماع بزرگ مردم خرم‌آباد ۱۳۷۹/۵/۳۰
	القای توهم دشمنی	بیانات در دیدار گروه کثیری از پرسنل نیروی هوایی ۱۳۷۹/۱۱/۱۹
	استعمار فرانو برای ایمان-زدایی	بیانات در دیدار جمعی از ایثارگران و خانواده‌های شهدای استان کرمان ۱۳۸۴/۲/۱۲

(۱۵۱مه) جدول ۲. مقوله اصلی تهدید

مقوله	مفاهیم	نمونه بیانات رهبر معظم انقلاب
تهدید	تمسخر مظاهر فرهنگ شیعی	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۷۴/۱۱/۲۰
	تحقیر جریان فرهنگی شیعی انقلابی	بیانات در دیدار جمعی از کارگزاران فرهنگی ۱۳۷۱/۵/۲۱
	حمله به مبانی حکومت اسلامی	بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان ۱۳۸۰/۶/۱۵
	ارتجاع به غرب	بیانات در جمع دانشجویان و اساتید دانشگاه صنعتی امیرکبیر ۱۳۷۹/۱۲/۰۹

الف) تهدیدها: وجود و فعالیت خصمانه دشمن خارجی، بزرگ‌ترین تهدید علیه فرهنگ جمهوری اسلامی است. به تعبیر رهبر انقلاب «دو خطر عمده اسلام را تهدید می‌کند که یکی خطر دشمنان خارجی ... است. دشمن خارجی یعنی کسی که از بیرون مرزها، با انواع سلاح‌ها، موجودیت یک نظام را با فکرش و دستگاه زیربنایی عقیدتی‌اش و قوانینش و همه چیزش هدف قرار می‌دهد... اینها بیرون‌اند. اینها غریبه‌اند. اینها برای این که نظامی را نابود کنند و از بین ببرند، تلاش می‌کنند (۱۳۷۱/۱۱/۶)». در این راستا، «امکانات فراوان دشمن» نیز به یاری او شتافته است. در واقع، «در زمینه‌های کار فرهنگی، در زمینه‌های کار تبلیغاتی و ارتباطاتی، امکانات دشمن خیلی زیاد است؛ دائم مشغولند، پول هم فراوان خرج می‌کنند» (۱۳۸۶/۱۰/۱۳).

این دشمن با امکاناتی که در اختیار دارد، اولاً ضمن «القای توهم دشمنی» از زبان برخی غافلان داخلی تلاش می‌کند تا خود را از واکنش‌های فعال بازدارنده طرف مقابل در امان بدارد تا بتواند با صرف نیروی کمتری بازده بیشتری دریافت کنند. به تعبیر امام خامنه‌ای «بعضی کسان ترویج می‌کنند که ما دشمن خارجی نداریم! ... اگر این حرف حقیقت دارد که انقلاب اسلامی و نظام اسلامی جلو منافع غارت‌گرانه بیگانگان را در این کشور گرفته است - که حقیقت دارد و راست است - دیگر کدام توضیحی برای اثبات وجود دشمن لازم است؟» (۱۳۷۹/۱۱/۱۹).

دشمن خارجی فرصت‌شناسانه بسته به اقتضائات مختلف، برای توطئه‌های خود تدبیراندیشی می‌کند. به تعبیر معظم‌له «مسائل کشور ما دو نوع است: مسائل عام و همیشگی و مسائل موسمی. دشمن برای ضربه زدن به کشور و نظام اسلامی، هم از وسایل عام و همیشگی و هم از وسایل موسمی استفاده می‌کند» (۱۳۷۹/۱۱/۲۷). او برای ضربه زدن به فرهنگ کشور، راهبردهایی را برگزیده که از جمله آنها «استحاله فرهنگی» است:

«قبلاً به تهاجم نظامی تهدید می‌کردند؛ اما الآن اعتراف می‌کنند که نقشه قبلی‌شان غلط بوده است. آنها می‌گویند نقشه باید این باشد که ما بتوانیم از درون ملت ایران را استحاله کنیم؛ آنها دنبال این هستند. استحاله هم دو جریان دارد: یک جریان فرهنگی، یک جریان سیاسی» (۱۳۸۲/۸/۲۳).

غرض از استحاله فرهنگی، نزدیک کردن مردم به ارزش‌های غیراسلامی و «ارتجاع به غرب» است. توضیح آنکه «امروز تئوریسن‌ها و تبلیغات‌چی‌های غربی درصددند خط ارتجاع به غرب (خط برگشت به همان تحمیل‌پذیری غربی) را دوباره برگردانند. البته تحت عنوان یک تئوری شبه‌روشنفکرانه، به عنوان یک حرف نو: تئوری جهانی‌شدن و تئوری تغییر گفتمان» (۱۳۷۹/۱۲/۹). «... خواهسته‌اند کاری کنند که مردم مسلمان، در هر طبقه و رتبه‌ای از اهمیت و مسؤلیت در زندگی و جامعه، خودشان را به ارزش‌های غیراسلامی نزدیک‌تر کنند؛ یعنی لباس‌شان مثل لباس آنها، رفتارشان مثل رفتار آنها، بینش‌شان مثل بینش آنها و اعمال‌شان هم مثل اعمال آنها باشد» (۱۳۷۳/۳/۸).

دشمن خارجی باید برای این کار، نخست تفکر شیعی انقلابی را که در ظرف حکومت دینی ظهور می‌کند از میان بردارد؛ از این رو برای استحاله فرهنگی در بعد شناختی و ایجاد دگرگونی در پیش‌فرض‌ها و ارزش‌های فرهنگ ناب اسلام محمدی، تاکتیک‌های «حمله به تفکر شیعی انقلابی» و «حمله به مبانی حکومت اسلامی» را اختیار کرده است؛ یعنی چون «استکبار می‌داند که امروز در بسیاری از کشورهای اسلامی، دل‌های مردم با جمهوری اسلامی است؛ می‌داند که عمق سیاسی و استراتژیک نظام جمهوری اسلامی در داخل کشورهای اسلامی است از شمال آفریقا تا شرق آسیا، به همین خاطر است که فکر شیعی را منحرف معرفی می‌کنند، به او تهمت می‌زنند، بد معرفی می‌کنند، نسبت‌های خلاف می‌دهند، جمهوری اسلامی را مورد تهاجم قرار می‌دهند و شیعه

در این بین مظلوم واقع می‌شود» (۱۳۷۶/۱۱/۱۴). در همین راستا، «امروز صدها سایت اصلی و هزاران سایت فرعی در اینترنت وجود دارد که هدف عمده‌شان این است که تفکرات اسلامی و به خصوص تفکرات شیعی را مورد تهاجم قرار دهند. تهاجم هم تهاجم استدلالی نیست؛ از روش‌های تخریبی و از روش‌های روان‌شناسانه و غیره استفاده می‌کنند» (۱۳۷۹/۱۱/۲۷). ایشان در تأکیدی افزون در این باره می‌فرمایند: «توجه حملات دشمن به کجاست؟ به چه چیزی دل و امید بسته است و آماج حملاتش چیست؟ در نگاه واضحی که انسان به مسائل می‌کند، می‌تواند چند نقطه را به روشنی پیدا کند؛ یک نقطه نظریه حکومت اسلامی است» (۱۳۸۰/۶/۱۵).

همچنین، دشمن خارجی از بعد هیجانی به «ایجاد دل‌سردی نسبت به آرمان‌های انقلاب» (۱۳۷۱/۱۱/۲۵) و «مرعوب‌سازی مردم در برابر غرب» روی می‌آورد. به تعبیر رهبر انقلاب، می‌خواهند «دل‌بستگی‌ها و انگیزه‌های اساسی‌ای که می‌تواند این ملت را مقاوم و به صورت یکپارچه در مقابل آنها نگه‌دارد، ضعیف کنند» (۱۳۸۱/۰۸/۱۳). همچنین، «یکی دیگر از کارها این است که ملت را مرعوب نشان دهند؛ اگر نتوانستند مرعوب کنند، با جو‌سازی و نظر‌سازی مجعول وانمود کنند که ملت مرعوب شده است» (۱۳۸۱/۸/۱۳). آنها این کار را با «سنگ‌اندازی در حل مشکلات مردم»، «شایعه‌پراکنی علیه انقلاب اسلامی» و «انتساب همه ضعف‌ها به نظام اسلامی» انجام می‌دهند:

«هدف این است تا آنجایی که می‌توانند کاری کنند که مشکلات معیشتی مردم - که دستگاه‌های اجرایی و مسئولان دولتی و غیره تلاش می‌کنند آنها را برطرف کنند - حل نشود. از یک طرف با شایعه‌پراکنی و تبلیغات سوء علیه نظام و انقلاب و امام و ارزش‌های انقلابی، مردم را بدبین و ناامید کنند؛ از طرف دیگر با تلاش‌های گوناگون مانع از اصلاح امور مردم شوند و نگذارند مشکلات مردم برطرف گردد؛ از یک طرف هم هر ضعفی که در کشور وجود داشته باشد - ولو ضعف‌هایی که مدیران اجرایی و دولتها دارند - آن را به نظام اسلامی نسبت دهند» (۱۳۸۱/۵/۵).

در بعد رفتاری و برای ایجاد دگردیسی در آرایه‌ها و مظاهر فرهنگ شیعی انقلابی در چارچوب حکومت اسلامی، به «تحقیر جریان فرهنگی شیعی انقلابی» و نیز «تمسخر مظاهر فرهنگ شیعی» می‌پردازد. امام خامنه‌ای در این ارتباط می‌فرماید: «من وقتی به تنوع ابزارهای دشمن نگاه

می‌کنم، می‌فهمم چقدر این قضیه برای اینها اهمیت داشت. یکی از کارها این بود که جریان ادب و هنر و فرهنگ انقلابی را در کشور تحقیر کنند و به انزوا بکشانند» (۱۳۷۱/۵/۲۱). همچنین، آنها «هر کاری که از آن بیشتر ضرر می‌بینند، بیشتر آن را به باد تمسخر بگیرند. رفتار با زن را مسخره کنند؛ دانشگاه را مسخره کنند؛ عبادت را مسخره کنند؛ نماز جماعت را مسخره کنند؛ مصرف نکردن مشروبات الکلی و اجرای حدود الهی را مسخره کنند» (۱۳۷۴/۱۱/۲۰).

این همه از آن روست که اولاً مردم از پیش‌فرض‌ها، ارزش‌ها و مظاهر فرهنگ شیعی انقلابی خود دست بشویند. آن گونه که معظم‌له می‌فرماید: «همه تلاش‌های تبلیغاتی، سیاسی، اقتصادی، فشارهای گوناگون، تحریم‌های گوناگون، قطعنامه‌های گوناگون برای همین است که به این ملت بیاوراند این راه را ادامه ندهد» (۱۳۸۶/۱۱/۲۸). دوم اینکه از پی آن مردم آماده شوند برای دریافت نسخه بدل (فرهنگ غربی)؛ یعنی به تعبیر رهبر انقلاب «سعی می‌کنند شاید بتوانند برای مقاصد خود جاپایی پیدا کنند» (۱۳۸۱/۸/۱۳). به این ترتیب، دشمن خارجی با تزریق مظاهر دنیازدگی به بدنه فعال جامعه، انتقام‌جویانه به «فسادانگیزی» می‌گردد؛ یعنی «انتقام دشمن این است که جوانان ما را به لذات و شهوات سرگرم کند. پول خرج می‌کنند، عکس مبتذل چاپ می‌کنند و مجانی بین جوانان منتشر می‌کنند. ویدئو درست می‌کنند و فیلم‌های مهیج شهوت را مجانی به این و آن می‌دهند که نگاه کنند... این‌جا می‌خواهند نسل جوان را ضایع و نابود کنند» (۱۳۷۲/۲/۱۵). این چنین، دشمن بر آن می‌شود تا «احساس تکلیف را به لابی‌گری، بی‌مبالاتی، ولنگاری و وادادگی تبدیل کند» (۱۳۷۹/۱۱/۱۹).

شایان توجه است که دشمن خارجی در این مسیر به سیاست «استعمار فرانو برای ایمان‌زدایی» اتکا دارد؛ استعمار فرانو «یعنی دستگاه استکباری کاری کند که عناصری از ملتی که این مستکبر می‌خواهد آن را قبضه و تصرف کند، بدون این که بدانند به او کمک کنند. دشمن ایمان شما را سد مستحکم خود می‌بیند و دلش می‌خواهد این سد برداشته شود. حالا عناصری از میان خود ما بیایند و بنا کنند این دیوار را تراشیدن یا سوراخ کردن. اینها گرچه خودی هستند، اما دارند برای دشمن کار می‌کنند؛ دشمن هم روی اینها سرمایه‌گذاری می‌کند» (۱۳۸۴/۲/۱۲).

ب) فرصت‌ها: برآمده از بیانات رهبر انقلاب، دو فرصت فراروی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی وجود دارد: «ضعف دشمن خارجی در مقابله با نیروی ملی» و «سلاح تبلیغات». ایشان به

تصریح می‌فرمایند: «نقطه ضعف او [دشمن] این است که در مقابل نیروی ملی یک ملت هیچ ابزاری ندارد» (۱۳۸۴/۳/۳). بنابراین، اگر نیروی ملی با تکیه بر همبستگی عمومی تقویت شود، دشمن خلع سلاح می‌شود و آن‌گاه می‌توان با استفاده از سلاح تبلیغات نیز به مقابله با او پرداخت؛ از این رو ایشان می‌فرمایند: «امروز مؤثرترین سلاح بین‌المللی علیه دشمنان و مخالفین، سلاح تبلیغات است» (۱۳۷۷/۸/۲).

جدول ۳. مقوله اصلی فرصت

مقوله	مفاهیم	نمونه بیانات رهبر معظم انقلاب
فرصت	ضعف دشمن خارجی در مقابله با نیروی ملی	بیانات در دیدار خانواده‌های شهدا ۱۳۸۴/۳/۳
	سلاح تبلیغات	بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری ۱۳۷۷/۸/۲

ج) ضعف‌ها: دو ضعف اصلی در پیکره سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی وجود دارد: «ضعف امکانات فرهنگی» و «بدعملی بخش‌های فرهنگی». توضیح آنکه در مقام مقایسه، عده و عده فرهنگی ما در برابر دشمن خارجی اندک است. به تعبیر رهبر انقلاب، «دشمن امکانات تبلیغاتی‌اش با امکانات تبلیغاتی جمهوری اسلامی قابل مقایسه نیست» (۱۳۸۶/۱۰/۱۳). افزون بر این، حوزه‌های اجرایی متولی امور فرهنگی کشور نیز در مواجهه با هجمه دشمن خارجی نتوانسته‌اند به خوبی از عهده وظایف خود به‌طور اثربخش بر آیند؛ از این رو رهبر انقلاب می‌فرماید: «اشکالی که ما همواره به بخش‌های فرهنگی داشته‌ایم، این بوده که به نقش خودشان به عنوان یک دولت اسلامی در صحنه کارزار فکری درست عمل نمی‌کنند» (۱۳۸۴/۶/۸). «نمی‌خواهیم بگوییم همه آسیب‌های فرهنگی کار بیگانگان است؛ نه! خود ما هم مقصریم؛ مسئولان مختلف، مسئولان فرهنگی، مسئولان غیر فرهنگی، کم‌کاری‌ها، غلط‌کاری‌ها، اینها تأثیر داشته [است]» (۱۳۹۳/۱۰/۱).

جدول ۴. مقوله اصلی ضعف

مقوله	مفاهیم	سخنرانی
ضعف	بدعملی بخش های فرهنگی	بیانات در دیدار رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت ۱۳۸۴/۶/۸
	ضعف امکانات فرهنگی	بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه های استان یزد ۱۳۸۶/۱۰/۱۳

ج) قوت ها: امام خامنه ای قائل به بالا بودن توانایی های ذاتی و استعداد های درونی ملت (۱۳۷۹/۸/۲۴) به عنوان نقطه قوت فرهنگ جمهوری اسلامی هستند که مصادیقی نظیر «نیروی کارآمد مؤمن ارزشی اصیل» (۱۳۸۰/۶/۱۵)، «ایمان ملی»، «دل دادن ملت به مجاهدت و ایثارگری»، «همبستگی و همدلی ملی» (۱۳۸۴/۳/۳) و «وجود مراجع تقلید آگاه» (۱۳۷۶/۹/۵) را داراست. از همین رو ایشان تأکید دارند که «نقطه قوت شما، قدرت و توان مقابله و مبارزه ما - چه مبارزه تهاجمی ما با دشمن و چه مبارزه دفاعی ما- نیز بسیار بالاست» (۱۳۸۰/۶/۱۵).

جدول ۵. مقوله اصلی قوت

مقوله	مفاهیم	سخنرانی
قوت	ایمان ملی	بیانات در دیدار خانواده های شهدا ۱۳۸۴/۳/۳
	وجود مرجع تقلید آگاه	بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان ۱۳۷۶/۹/۵
	دل دادن ملت به مجاهدت و ایثارگری	بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان ۱۳۸۰/۶/۱۵
	همبستگی و همدلی ملی	بیانات در دیدار خانواده های شهدا ۱۳۸۴/۳/۳
	توانایی های ذاتی و استعداد های درونی	بیانات در اجتماع بزرگ مردم اراک ۱۳۷۹/۸/۲۴
	نیروی کارآمد مؤمن ارزشی اصیل	بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان ۱۳۸۰/۶/۱۵

در سپهر اندیشه رهبر انقلاب، وضعیت مطلوب فرهنگ دارای سه رکن است: «استقلال فرهنگی»، «تعامل و تبادل فرهنگی»، و «اقتدار فرهنگی». ایشان استقلال فرهنگی را مهم‌ترین نوع استقلال می‌دانند: «استقلال فرهنگی به اعتقاد بنده از همه انواع استقلال مهم‌تر است؛ استقلال فرهنگی در این است که سبک زندگی را، سبک زندگی اسلامی-ایرانی انتخاب بکنیم. سبک زندگی از معماری، از زندگی شهری، از زیست‌انسانی، از پیوندهای اجتماعی تا همه مسائل گوناگون را شامل می‌شود. تقلید از غرب و از بیگانه در سبک زندگی، درست نقطه مقابل استقلال فرهنگی است» (۱۳۹۵/۰۳/۱۴). البته، استقلال فرهنگی از نظر ایشان به معنای انزوای فرهنگی نیست؛ بلکه تعامل و تبادل فرهنگی نیز جزء طبیعت فرهنگ است؛ به تعبیر ایشان «تعامل فرهنگی مثل این است که شما بر سر بساط میوه یا غذا و سبزی فروشی می‌روید و آنچه را که میل‌تان می‌کشد، چشم شما و کام‌تان می‌پسندد و با مزاج‌تان مساعد است، انتخاب می‌کنید و می‌خورید. در عالم فرهنگ هم همین است که آنچه دیدید و پسندیدید و مناسب خود دانستید و در آن ایرادی مشاهده نکردید، از مجموعه و ملت دیگر می‌گیرید؛ هیچ اشکالی هم ندارد» (۱۳۸۲/۹/۲۶)؛ لیکن از نظر ایشان «تبادل فرهنگی در هنگام قوت و روزگار توانایی یک ملت انجام می‌گیرد» (۱۳۷۱/۵/۲۱). این می‌طلبد که کشور به اقتداری فرهنگی نائل شود؛ «یعنی از لحاظ فرهنگی، فرهنگ کشور اثرگذار باشد و اثرپذیر نباشد و تهاجم فرهنگی به شکل صحیحی دفع شود» (۱۳۸۳/۲/۲۸).

جدول ۶. مقوله اصلی وضعیت مطلوب فرهنگی

عنوان مقوله کلی	مفاهیم	نمونه بیانات رهبر معظم انقلاب امام خامنه‌ای
وضعیت مطلوب	استقلال فرهنگی	بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی (رحمه‌الله) ۱۳۹۵/۰۳/۱۴
	تعامل فرهنگی	بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان قزوین ۱۳۸۲/۹/۲۶
	تبادل فرهنگی	بیانات در دیدار جمعی از کارگزاران فرهنگی ۱۳۷۱/۵/۲۱
	اقتدار فرهنگی	بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران ۱۳۸۳/۲/۲۸

تحلیل محیطی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بر پایه دریافتی از بیانات مقام معظم رهبری

بر پایه نتایج بدست آمده از مرحله پیشین و به منظور تخمین وضعیت فرهنگی کشور، نظر خبرگان پژوهش اخذ شد. ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE) و ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE) به ترتیب جداول (۷) و (۸) به دست آمدند.

جدول ۷. ماتریس ارزیابی عوامل خارجی

نمره نهایی	نمره	ضریب اهمیت	عوامل خارجی	
۰/۴۹۸	۳/۹	۰/۱۲۷۷	ضعف دشمن خارجی در مقابله با نیروی ملی	فرصت‌ها
۰/۴۸۵	۳/۸۵	۰/۱۲۶۱	سلاح تبلیغات	
۰/۰۳۷	۱/۰۷۵	۰/۰۳۵۲	امکانات فراوان دشمن	تهدیدها
۰/۰۴۳	۱/۱۵	۰/۰۳۷۶۷	سوءاستفاده از مسائل عام و موسمی	
۰/۰۹۳	۱/۷۵	۰/۰۵۷۳	انتساب همه ضعف‌ها به نظام اسلامی	
۰/۰۷۶	۱/۵۲۵	۰/۰۴۹۹۵	ایجاد دل‌سردی نسبت به آرمان‌های انقلاب	
۰/۱۰۰	۱/۷۵	۰/۰۵۷۳۳	حمله به تفکر شیعی انقلابی	
۰/۰۷۱	۱/۴۷۵	۰/۰۴۸۳۲	مرعوب‌سازی مردم در برابر غرب	
۰/۰۶۶	۱/۴۲۵	۰/۰۴۶۶۸	استحاله فرهنگی	
۰/۰۵۷	۱/۳۲۵	۰/۰۴۳۴۰	شایعه‌پراکنی علیه انقلاب اسلامی	
۰/۰۵۳	۱/۲۷۵	۰/۰۴۱۷۶	سنگ‌اندازی در حل مشکلات مردم	
۰/۰۵۷	۱/۳۲۵	۰/۰۴۳۴۰	فسادانگیزی	
۰/۰۷۳	۱/۵	۰/۰۴۹۱۴	القای توهم دشمنی	
۰/۰۵۳	۱/۲۷۵	۰/۰۴۱۷۶	استعمار فرانو برای ایمان‌زدایی	
۰/۰۶۸	۱/۴۵	۰/۰۴۷۵۰	تمسخر مظاهر فرهنگ شیعی	
۰/۰۶۴	۱/۴	۰/۰۴۵۸۶	تحقیر جریان فرهنگی شیعی انقلابی	
۰/۰۷۶	۱/۵۲۵	۰/۰۴۹۹۵	حمله به مبانی حکومت اسلامی	
۰/۰۷۸	۱/۵۵	۰/۰۵۰۷	ارتجاع به غرب	
۰/۴/۲	۳۰/۵۲۵	۱	جمع	

جدول ۸. ماتریس ارزیابی عوامل داخلی

نمره نهایی	نمره	ضریب اهمیت	عوامل خارجی
۰/۴۸۵۷۵	۳/۳۵	۰/۱۴۵	نیروی کارآمد مؤمن ارزشی اصیل
۰/۵۳۱۳	۳/۵	۰/۱۵۱۵	ایمان ملی
۰/۴۲۹۳	۳/۱۵	۰/۱۳۶۳	توانایی های ذاتی و استعداد های درونی
۰/۵۱۵۰	۳/۴۵	۰/۱۴۹۳	دل دادن ملت به مجاهدت و ایثارگری
۰/۴۱۵۷	۳/۱	۰/۱۳۴۱	همبستگی و همدلی ملی
۰/۵۳۰۲۵	۳/۵	۰/۱۵۱۵	وجود مراجع تقلید آگاه
۰/۰۹۷	۱/۵	۰/۰۶۴۹	ضعف امکانات فرهنگی
۰/۱۰۳۸	۱/۵۵	۰/۰۶۷	بدعملی بخش های فرهنگی
۳/۱۰۸۱	۲۳/۱	۱	جمع

نظرات خبرگان به صورت تفکیک شده مطابق جدول زیر می باشد.

۰/۸۶۷۷	ضریب اهمیت	قوت	عوامل داخلی
۲۰/۰۵	نمره		
۲/۹۰۷۳	نمره نهایی		
۰/۱۳۱۹	ضریب اهمیت	ضعف	
۳/۰۵	نمره		
۰/۲۰۰۸	نمره نهایی		
۰/۲۵۳۸	ضریب اهمیت	فرصت	عوامل خارجی
۷/۷۵	نمره		
۰/۹۸۳	نمره نهایی		
۰/۷۴۵۹۲	ضریب اهمیت	تهدید	
۲۲/۷۷۵	نمره		
۱/۰۶۵	نمره نهایی		

جدول ۹. تعیین موقعیت راهبردی

		نمره نهایی ماتریس ارزیابی عوامل داخلی				
		ضعف			قوت	
		۱	۲	۲/۵	۳	۴
نمره نهایی ماتریس ارزیابی عوامل خارجی	فرصت	۴				
		۳				
		۲/۵				
	تهدید	۲			*	
		۱				

بر اساس جمع نمره نهایی به دست آمده از دو ماتریس ارزیابی عوامل خارجی و داخلی، به ترتیب، فرصت‌ها بر تهدیدها و قوت‌ها بر ضعف‌ها غلبه دارند. از این نتیجه برای تشکیل ماتریس داخلی و خارجی استفاده شد (جدول ۴). به استناد نمرات نهایی به دست آمده از عوامل داخلی (۳/۱) عوامل خارجی (۲/۰۴)، بنا به الگوی جدول (۱)، موقعیت راهبردی کل در ناحیه دوم تعیین شد که متناسب با منطقه رقابتی است.

نتیجه‌گیری

انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب فرهنگی است و موضوع مدیریت فرهنگ در آن اهمیتی جوهری دارد. مدیریت اثربخش فرهنگ نیازمند برنامه‌ریزی راهبردی فرهنگی است. در این راستا، در پژوهش حاضر تلاش شد تا در چارچوب برنامه‌ریزی راهبردی فرهنگی و سپهر اندیشه رهبر معظم انقلاب، تحلیلی محیطی از سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی ایران ارائه شود.

یافته‌های پژوهش نشان داد مطابق با اندیشه امام خامنه‌ای، دشمن خارجی با فعالیت‌های خصمانه خود تهدیداتی را برای سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی رقم می‌زند. دشمن با بهره‌گیری از امکانات وسیع و پیشرفته خود اولاً می‌کوشد تا با القای توهم دشمنی از زبان عده‌ای غافلان داخلی خود را از واکنش‌های فعال بازدارنده مصونیت بخشد تا بتواند با صرف نیروی کمتری بازده بیشتری دریافت کنند. او مسائلی را همیشگی و مسائلی را نیز موسومی از فرهنگ جمهوری اسلامی برای خود به عنوان فرصت‌شناسایی می‌کند و از توطئه در این ارتباط فروگذار نمی‌کند. در این میان استحاله فرهنگی (نزدیک کردن مردم به ارزش‌های غیراسلامی و ارتجاع به غرب) از اهمیت خاصی برای دشمن برخوردار است. دشمن خارجی باید برای این کار نخست تفکر شیعی انقلابی را که در ظرف حکومت دینی ظهور می‌کند از میان بردارد؛ از این رو برای استحاله فرهنگی در بعد شناختی و ایجاد دگرگونی در پیش‌فرض‌ها و ارزش‌های فرهنگ اسلام ناب محمدی، تاکتیک‌های حمله به تفکر شیعی انقلابی و حمله به مبانی حکومت اسلامی را اختیار کرده است.

همچنین، دشمن خارجی از بعد هیجانی به ایجاد دل‌سردی نسبت به آرمان‌های انقلاب و مرعوب‌سازی مردم در برابر غرب روی آورده است. آنها این کار را با سنگ‌اندازی در حل مشکلات مردم، شایعه‌پراکنی علیه انقلاب اسلامی و انتساب همه ضعف‌ها به نظام اسلامی به پیش می‌برند. دشمن در بعد رفتاری و برای ایجاد دگرگونی در آرایه‌ها و مظاهر فرهنگ شیعی انقلابی در چارچوب حکومت اسلامی، به تحقیر جریان فرهنگی شیعی انقلابی و نیز تمسخر مظاهر فرهنگ شیعی می‌پردازد. این همه از آن روست که اولاً مردم از پیش‌فرض‌ها، ارزش‌ها و مظاهر فرهنگ شیعی انقلابی خود دست بشویند. دوم اینکه از پی آن مردم آماده شوند برای دریافت نسخه بدل (فرهنگ غربی). این چنین، دشمن بر آن می‌شود تا احساس تکلیف را به لایبالی‌گری، بی‌مبالاتی، ولنگاری و وادادگی تبدیل کند. دشمن خارجی در این مسیر به سیاست استعمار فرانو برای ایمان‌زدایی اتکا دارد؛ یعنی دستگاه استکباری کاری کند که عناصری از ملت به عنوان نفوذی‌هایی در مسیر خواست و اراده دشمن قدم بردارند و مهره او در داخل نظام شوند.

همچنین، مشخص شد که مبتنی بر نظام فکری رهبر انقلاب، دو فرصت پیش روی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی قرار دارد؛ یکی ضعف دشمن خارجی در مقابله با نیروی ملی است و

دیگری سلاح تبلیغاتی است که در دست نیروهای فرهنگی انقلاب اسلامی برای مقابله با فرهنگ مقابل و انتقال مبانی و ارزش‌های فرهنگ شیعی انقلابی به دیگر ملت‌ها وجود دارد. البته دو ضعف اصلی نیز در پیکره سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی وجود دارد که عبارتند از ضعف امکانات فرهنگی ما در مقایسه با عده و عده فرهنگی دشمن خارجی و بدعملی بخش‌های فرهنگی آن سان که به نقش خودشان به عنوان یک دولت اسلامی در صحنه کارزار فکری درست عمل نمی‌کنند. هر چند قوت‌هایی نیز در بدنه سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی وجود دارند که می‌توان بر اساس آنها می‌توان به بالا بودن توانایی‌های ذاتی و استعداد‌های درونی ملت حکم داد. از جمله مصادیق این توانایی‌ها و استعدادها می‌توان به وجود نیروی کارآمد مؤمن ارزشی اصیل، ایمان ملی، روحیه ایثارگری عمومی، دل دادن ملت به مجاهدت، همبستگی و همدلی ملی و وجود مراجع تقلید آگاه اشاره کرد. همین نقاط قوت است که قدرت و توان مقابله و مبارزه تهاجمی و دفاعی ما را در رویارویی با دشمن خارجی بالا می‌برد.

جمع نمره نهایی به دست آمده از دو ماتریس ارزیابی عوامل خارجی و داخلی طبق نظر خبرگان پژوهش نشان داد که در تحلیل محیطی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی، فرصت‌ها بر تهدیدها و قوت‌ها بر ضعف‌ها غلبه دارند و این به معنای آن است که موقعیت راهبردی این سامانه متناسب با راهبردهای رقابتی است.

رهبر انقلاب، برای وضعیت مطلوب فرهنگ سه رکن قائل هستند: استقلال فرهنگی، تعامل و تبادل فرهنگی، و اقتدار فرهنگی. از نظر ایشان استقلال فرهنگی مهم‌ترین نوع استقلال است. لیکن، مقصود از استقلال فرهنگی انزوای فرهنگی نیست؛ بلکه تعامل و تبادل فرهنگی نیز جزء طبیعت فرهنگ است. درعین حال از نظر ایشان تبادل فرهنگی در هنگام قوت و روزگار توانایی یک ملت انجام می‌گیرد و این می‌طلبد که کشور به چنان اقتدار فرهنگی نائل شود که در اثر آن فرهنگ کشور اثرگذار باشد نه اثرپذیر. حال با عنایت به ارکان سه‌گانه یادشده برای نیل به وضعیت مطلوب فرهنگی و نیز با نظر داشت تحلیل محیطی سامانه فرهنگی جمهوری اسلامی که در این پژوهش ارائه گردید، پیشنهاد می‌شود در مطالعات آتی به ارائه راهبردها و به‌ویژه راهبردهای رقابتی برای این سامانه مطابق نظر خبرگان و صاحب‌نظران عرصه فرهنگی نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته شود.

فهرست منابع

۱. آهنگ، فرحناز (۱۳۹۴). «اتصال استراتژی به عملیات». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان.
۲. ابطحی، سیدمصطفی (۱۳۹۳). «الزامات اجتماعی سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». مطالعات میان‌فرهنگی، ۹(۲۱)، ۷۱-۹۸.
۳. ادیب، مصطفی (۱۳۸۷). «جهانی شدن، فرصت‌ها و تهدیدهای فراروی ایران اسلامی با تأکید بر راهبرد فرهنگی». نامه پژوهش فرهنگی، ۹(۱)، ۱۲-۳۶.
۴. اسکندرپور، بهروز (۱۳۹۶). «طراحی مدل ارزش‌های فرهنگی اسلامی در دانشگاه پیام نور». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۷(۳)، ۳۷۲-۳۶۹.
۵. اشنایدر، سوزان سی. و ژان لویی بارسو (۱۳۷۹). مدیریت در پهنه فرهنگ‌ها. ترجمه سید محمد اعرابی و داود یزدی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
۶. افتخاری، اصغر و باباخانی، مجتبی (۱۳۹۵). «سیاست و فرهنگ: شاخص‌های سیاست‌گذاری فرهنگی از دیدگاه امام خمینی». تحقیقات فرهنگی ایران، ۹(۳)، ۵۷-۹۰.
۷. اکبری، محمدعلی؛ رامش‌گر، ریحانه. (۱۳۸۱). «تجرباتی از برنامه‌ریزی فرهنگی در ایران ۱۳۲۰-۵۷». فصلنامه فرهنگ عمومی، زمستان (۳۳)، ۳۱-۲۴.
۸. بوستانی، حمیدرضا؛ بانسی، عبادالله؛ و شاکری، احمد (۱۳۹۶). «اولویت‌بندی مؤلفه‌های فرهنگ سازمانی از منظر نهج‌البلاغه در دانشگاه اسلامی». مدیریت در دانشگاه اسلامی، ۶(۱)، ۶۲-۷۸.
۹. جعفری، محمدتقی (۱۳۷۸). «فرهنگ از نگاه علامه محمدتقی جعفری». کیهان فرهنگی، ۱۵۷، ۴-۸.
۱۰. جهان‌بخش گنجه، صادق (۱۳۹۶). «بررسی تطبیقی مکاتب فرهنگی و جامعه‌شناسی فرهنگی». مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۲(۲۳)، ۱۰۹-۱۳۹.
۱۱. حاجی‌ملا میرزایی، حمید؛ پورسعید، سیدمحمدصادق؛ و فاضل‌زاده، رسول (۱۳۹۵). «تعیین رابطه بین اجرای موفق نظام برنامه‌ریزی راهبردی و پاداش درونی منابع انسانی». پژوهش‌های مدیریت منابع انسانی، ۸(۱)، ۱۳۱-۱۵۲.

۱۲. خاشعی، وحید؛ و مستمع، رضا (۱۳۹۲). «سیاست گذاری فرهنگی در وضعیت آنومی فرهنگی و اجتماعی». *مطالعات فرهنگ و ارتباطات*، ۱۴(۲۴)، ۶۴-۸۱.
۱۳. دیوید، فرد. (۱۳۸۲). *مدیریت راهبردی*. ترجمه علی پارسایان و سید محمد اعرابی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
۱۴. رضایی، حسین؛ و سبزی کار، حسین (۱۳۹۱). «بررسی اثر فرهنگ اسلامی بر رفتار شهروندی سازمانی». *نظم و امنیت اجتماعی*، ۴(۳)، ۱۷۴-۲۰۵.
۱۵. رضایی، علی اکبر؛ فردرو، محسن (۱۳۸۸). *آشنایی با اصول برنامه ریزی و برنامه ریزی فرهنگی*. تهران: انتشارات عباسی.
۱۶. زرگر، علیرضا؛ و زهرا، نفر (۱۳۹۴). «الگوی مطلوب فرهنگ سیاسی دانشجویی از دیدگاه امام خمینی (ره)». *فرهنگ در دانشگاه اسلامی*، ۵(۱)، ۱۲۸-۱۵۰.
۱۷. شاطری پور اصفهانی، شهید؛ و نجفی ابرندآبادی، علی حسین (۱۳۹۱). «تأثیرات جهانی شدن فرهنگ بر جهانی شدن پیش گیری اجتماعی از جرم». *مجلس و راهبرد*، ۱۹(۶۹)، ۱۲۰-۱۵۰.
۱۸. شریفی، سید علیرضا، فاضلی، عبدالرضا (۱۳۹۱). «واکاوی سیاست گزارای فرهنگی در جمهوری اسلامی ایران: آسیب ها و راهبردها». *مجلس و راهبرد*، ۱۹(۱)، ۹۰-۵۵.
۱۹. عسکری وزیر، علی؛ زارعی متین، حسن؛ و امیری، علی نقی (۱۳۹۱). «ارائه الگوی مؤلفه های فرهنگ سازمانی با رویکرد اسلامی و مبتنی بر نهج البلاغه». *مدیریت در دانشگاه اسلامی*، ۱(۳)، ۴۰۲-۴۲۲.
۲۰. عیوضی، علی رضا (۱۳۸۶). «فرهنگ اسلامی: مفاهیم، ویژگی ها و اصول». *زمان*، ۵۸، ۱-۱۰.
۲۱. فاضلی، عبدالرضا (۱۳۹۰). «درآمدی بر نقش برنامه ریزی استراتژیک در تحقق چشم انداز ملی (مطالعه موردی: چشم انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی ایران)». *مجلس و راهبرد*، ۱۸(۶۷)، ۲۵۳-۲۸۷.
۲۲. کریمی مله، علی، بلباسی، میثم، قربی، سید محمدجواد (۱۳۹۷). «عناصر هویت فرهنگی جمهوری اسلامی ایران: نمونه کاوی سند مؤلفه های هویت ملی ایرانیان». *پژوهش های راهبردی سیاست*، ۷(۲۵)، ۲۸۲-۲۵۱.

۲۳. محمدزاده، علی (۱۳۹۶). «بررسی آسیب‌های فرهنگی - روان‌شناختی اساسی در بین دانشجویان». فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۱(۷)، ۵۶-۷۵.
۲۴. مرصوصی، نفیسه؛ حیدری‌فر، محمدرئوف؛ و پاکهیده، اقبال (۱۳۹۵). «جغرافیای فرهنگی و تهدیدهای نظام فرهنگی در ایران». الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، ۴(۸)، ۱۲۷-۱۵۹.
۲۵. مقتدایی، مرتضی؛ ازغدی، علی‌رضا؛ طاهری، ابوالقاسم؛ و صلاحی، ملک‌یحیی (۱۳۹۷). «سیاست‌گذاری فرهنگی و مدیریت شکاف نسلی در ایران». مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۳(۴۳)، ۱۳۱-۱۴۱.
۲۶. منیری، مهدی؛ صالحی‌امیری، سیدرضا؛ و چاوش‌باشی، فرزانه (۱۳۹۶). «ارائه استراتژی مناسب دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». مطالعات فرهنگ ارتباطات، ۱۹(۴۱)، ۱۲۲-۱۴۹.
۲۷. میرفخرایی، محمدحسین؛ و بشیر، حسن (۱۳۹۶). «فرصت‌ها و چالش‌های دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در پنج کشور عربی خلیج فارس». مطالعات میان‌فرهنگی، ۱۲(۳۳)، ۱۳۶-۱۶۴.
۲۸. هاشمی‌علی‌آبادی، سید احمد (۱۳۹۵). «بررسی شاخص‌های فرهنگ اسلامی در نگاه قرآن». مطالعه تاریخ و تمدن ایران و اسلام، ۱(۲)، ۵۰-۶۴.